

SZEMLE

Madaras Szidónia

Etnicitás – hármass perspektívában

„A fordítások önálló könyvek, eltérő a kontextus, más az olvasóközön-ség.” – fogalmazott Rogers Brubaker a *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town* című kötet román és magyar nyelvű fordításának 2012. március 24-i bemutatóján, Kolozsváron.¹ A eseményre szimbolikus helyszínen, a Szabók Bátyájában került sor a Nemzeti Kisebbség-kutató Intézet (NKI)² szervezésében.

Többéves kutatómunka összegzéseként 2006-ban jelent meg angol nyelven a *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town* című kötet, amely az etnicitás tematikáját újszerű, interakciós szemszögből világítja meg. Az addig bejárattott, csoportparadigmán alapuló szakirodalomhoz kritikusan viszonyul, rámutat annak hiányosságaira. Ezzel mintegy refokalizálja az etnicitás-kutatás tudományos kérdéskörét: a mindennapokban tetten érhető etnicitást veszi górcső alá, és nem az etnikum, mint alapvető csoportszervező szempont, hanem a kommunikációs interakciók által meghatározott szimbólumháló mentén körvonalazza azt. Elméletalkotó jellege mellett a kötet külön érdekessége, hogy vizsgálódási terepe Erdély, pontosabban Kolozsvár, „egy erdélyi város”, amelynek környezetét hagyományosan az elitek intenzív konfliktusa határozza meg.³ Az első részben a

1 Brubaker, Rogers – Feischmidt, Margit – Fox, Jon E – Grancea, Liana: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press, Oxford–Princeton, 2006. / *Politică naționalistă și etnicitate cotidiană într-un oraș transilvănean*. Tradusă de Andreea Lazăr. Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2010. / *Nacionalista politica és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Ford.: Berényi Gábor, Boris János, Károlyi Júlia. L'Harmattan, Budapest, 2011.

2 Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale (ISPMN).

3 Lőrincz D. József: A kolozsvári magyarok társadalma. *Regio*, 19. évf., 2008. 2. sz., 240–256.

szerzők felvázolják a kontextust, a nacionalista politika történelmi áttekintését nyújtva, míg a második rész a téma vizsgálatának javasolt eszközkészletét írja le, az etnicitás működési mechanizmusait ezen a nemzetiségi konfliktusok által meghatározott terepen, hangsúlyos célja ez utóbbi lévén. A kutatómunka koordinátora Rogers Brubaker, a Los Angeles-i Egyetem Szociológia Tanszékének professzora, társszerzők: Feischmidt Margit, a Pécsi Tudományegyetem docense, a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetének tudományos főmunkatársa, Jon Fox a Bristol-i Egyetem Szociológia Tanszékének előadó tanára és Liana Grancea, a Los Angeles-i Egyetem Nemzetközi Intézetének munkatársa. Az angol nyelvű kötet a nacionalizmus-kutatással foglalkozó intézmények, oktatók, egyetemi hallgatók számára szakirodalmi alaptétellé vált.

2010-ben a romániai Nemzeti Kisebbségkutató Intézet román nyelven is elérhetővé teszi a kötetet Andreea Lazăr fordításában, azzal a nem titkolt céllal, hogy az érintett közösség számára is hozzáférhető olvasmány lehessen, önmagára reflektálhasson a felkínált exogén perspektívából. A szempontrendszer ugyanakkor igencsak komplexsége válik, ha figyelembe vesszük Feischmidt Margit és Liana Grancea kolozsvári származását, látható, hogy a szerzők egyszerre képviselik a résztvevő és az objektív megfigyelő perspektíváját. A fordítások megjelenésével már nemcsak a szerzők, hanem a szöveg szintjén is megjelenik ez a kettős, sőt – egybevetve a három nyelvet – hármás olvasat. A kolozsvári beszélgetés ebbe egy negyediket is belekapcsolt, amennyiben a perspektívákat visszahelyezte az angol nyelv keretei közé.

A fordítások által kiszélesedő értelmezési mező, az általuk megsokszorozódó, illetve megváltozó jelentésrendszer képezte tehát a kolozsvári beszélgetés alapját. A nem szokványos könyvbemutatót Horváth István, az NKI elnöke vezette, ahol a szerzők mellett a fordító Andreea Lazăr, illetve az előszó írója, Marius Lazăr is jelen volt. A beszélgetés létjogosultságát igazolta az is, hogy a résztvevők észrevételeinek és kérdéseinek követése érdekében a szerzők többoldalas jegyzetet készítettek a közel két óra során elhangzottakból.

Rogers Brubaker hangsúlyozta, hogy a könyv elsősorban nem az Erdély-specifikus tartalmak iránt érdeklődő, hanem egy közvetlenül nem érintett, anglofón olvasóközönséget céloz meg. A távolítási szándék azonban érvényes kell hogy legyen a román, illetve magyar olvasók számára is: Kolozsvár a kutatás terepe és nem a tárgya. Természetes, hogy a fordítás olvasói valamelyest eltérő értelmezési lehetőségeket lássanak benne, mert számukra a hely, a történelmi pillanatok minden apró vonatkozása fontossággal bír. Lé-

nyeges azonban, hogy ez esetben nem az egyediesítés, hanem az általánosítás volt a vezérelv. A geertzi gondolatot Jon Fox is megismételte: bár a könyv javarésze Kolozsváron íródott, de fő témája nem Kolozsvár.

Marius Lazăr szociológus az előszóra reflektálva elmondta, számára a kötet kolozsvárisága szolgált kiindulási pontként: mennyiben lett volna más a kötet, ha a vizsgálódás Marosvásárhelyen, Nagyváradon vagy Temesváron folyik? Természetesen a kontextualizáló rész, az adott helyi jellemzők és helyi emlékezet mentén meghatározott etnikai struktúrák és feszültségek leírása változna, de az esszencialista megközelítést lehetővé tevő kutatási eszközrendszer, az elméleti betekintés változatlanul maradna. Marius Lazăr véleménye szerint figyelmesebb olvasás illetné a kötetet.

Feischmidt Margit a fordítás problematikáját vetette fel. Szerinte a román fordítás jobban visszaadja a kötet célját, a magyarban azonban kifogásolja a megváltozó felhangokat. A továbbiakban ez a kérdés többször és többféleképpen is felbukkant. Milyen mértékben vihetők át jelentések a nyelvek között, lehet-e denotatív jelentéseket úgy fordítani, hogy a társadalmi konfliktusok konnotációi ne torzítsák el az analitikai, elméleti szempontokat? Andreea Lazăr, a kötet fordítója rámutatott arra, hogy a terminusok egyértelmű fordítását nagyban megnehezítette a kulcskifejezések jogosultságát és érvényességét folyamatosan kétségbe vonó szerzői attitűd, a folyamatos pontosítás, annak rendszeres jelzése, hogy a kifejezések nem az általánosan használt jelentésükben szerepelnek. Jelezte, hogy a román nyelvű változatban kevesebb terminus technicus maradt, mint az eredetiben, pontosan amiatt, hogy esetenként nem sikerült megfelelő kifejezést találni a pontosított jelentésekre. A fordító a *groupness* és *nationness* kifejezések példáját hozta fel, de a *nationalist* sem sokkal szerencsésebb helyzet. Andreea Lazăr rákérdezett, hogy a szerzők mennyiben érzik hiányosnak, torznak emiatt a román *frame*-t (keret-alkotást).

A válasz a közönség soraiból fogalmazódott meg. Adott kérdéseket nem lehet depolitizált olvasatban, dekontextualizálva figyelni. Az elemzési kategóriák objektivizáló ereje angolul érezhető, más nyelvre fordítva azonban érvényesül az adott közösség társadalmi tapasztalatainak hatása; ez minden fordításra igaz, ezért ebben a helyzetben az episztemológiai munka álláspontja nehezen védhető. A felvetéssel Liana Grancea is egyetértett. A szerző szerint a fordítás természetes velejárója, hogy kissé megváltoznak a hangsúlyok, azonban a román fordítással teljes mértékben elégedett, és véleménye szerint az analitikai eszközök maradéktalanul jelen vannak Andreea Lazăr munkájában, semmilyen lényegi információ nem maradt ki. A fogalmak pontos jelentését megkérdőjelező szerzői gyakorlat pedig szerinte pon-

tosan a kötet gyakorlatiságának bizonyítéka, annak, hogy a jelöletlen tapasztalati tudás nem feltétlenül esik egybe az elméleti terminusokkal.

A nyelvenként változó konnotációs akadályok és korlátok kérdését a többi szerző is továbbgörgette a címválasztás nehézségeit hangsúlyozva. Az angol *nationalist*nek nincs pejoratív felhangja, a magyar, illetve román esetében azonban a konnotált jelentéskészlet az értelmezés teljes folyamatát megváltoztatja. Nehézkes neologizmusok ezek, fogalmazott Brubaker, amelyek a nyelvek zárkájában élhetnek csupán. „Nem távolítani, elidegeníteni akarjuk az olvasót. Nem írhatunk mindent lábjegyzetbe, idézőjelek közé... nem egyszerű dolog így olvasható könyvet írni.” – magyarázta. Feischmidt Margit szerint is a cím könnyedén teremt félreérthető helyzetet: a magyar kiadás esetén attól kellett ugyanis tartaniuk, hogy a kiadóház stigmatizálási kísérletként értelmezi a kutatást. Sok más alternatíva is felmerült hát korábban, néhány egészen szokatlan is. A címvariációk kapcsán Jon Fox a pontos megfogalmazás keresésének abszurditásig fokozott kísérletére utalt: mint például „nemzetiesítő” a nacionalista helyett, és a „nacionalista politikák” többes száma is csupán mesterkélt valóságtükrözés lett volna. A kérdést Marius Lazăr enyhe iróniával fűszerezett zárszava frappáns módon foglalta össze: kitalálhatunk egy teljesen másik nyelvet, vagy pontosan definiáljuk a fogalmainkat..., vagy egyszerűen megelégszünk a szakma nemzetközileg elfogadott, közhasználatú kifejezéseivel. A nyelvi aspektus komikumára ráerősített Horváth István is, amikor a kolozsvári városimázs irodában történekről számolt be. Elmondása szerint a kötet árusítását annak címe okán utasították vissza, hangsúlyozva, hogy a városmárkázási folyamatban semmiképp sem kívánnak a nacionalista kifejezéssel azonosulni.

A kötet oktatásbeli fogadtatása ugyancsak fontos kérdésként merült fel. Fox a szerzők álláspontját vázolta – azt remélték, hogy a kötet a nacionalizmus- és kisebbségkutatás elemzési fogalomkészletét definiálja majd újra. Természetesen az etnikai struktúra esetspecifikus mintázatokot mutat, talán a fogalomkészlet ebből a szempontból túlságosan is erős kifejezés, a kötet azonban akkor érheti el célját, ha az olvasók különféle helyzetekre hatékonyan alkalmazható nyelvi és módszertani fogódzóra találnak benne. Horváth István szerint az egyetemi hallgatók nemcsak, hogy olvasható szakirodalomként kezelik, de tovább is gondolják azt. Angolul a nyelv akadémiai autoritása elidegenítő hatással lehet egyes olvasókra, a fordítás „közelségét” azonban a hallgatók pozitívan értékelik. Megértik a fogalomkeretet, nem exotikus, absztrakt elméleti kifejezések ezek számukra, hanem a megélt mindennapok egy-egy szelete, amelyet nemcsak azonosítanak, hanem saját

esetükre alkalmazva tovább is gondolhatnak, így például feltűnt számukra, hogy a kötet nem differenciál az erdélyi magyar társadalomban. Az ő megfogalmazásukban „Kolozsváron több magyar etnikum él”, mesélte Horváth István. A román közösségnek ráadásul újfajta szempontrendszert jelent a kötet, a magyar nemzetiségi diskurzusban ugyanis meglévő keretek közé épül be.

Az empirikus részt érintő módszertani kérdésekben Jon Fox adott magyarázatot az érdeklődők kérdéseire. A modellek kiválasztásában nem a reprezentativitás igénye számított prioritásnak: „azokra szorítkoztunk, akikről a leggazdagabb adatokkal rendelkezünk, az alapos megértést kívántuk elősegíteni. Vannak különcök, tipikusak, van aki azért érdekes, mert unalmas, sőt néhányat mi magunk találtunk ki” – fogalmazott a rá jellemző könnyed humorral a szerző. Az összes apró sajátosságra amiatt sem térünk ki, mert akkor pontosan ez zárta volna korlátok közé az elemzést, lehetlenné téve egyéb esetekre alkalmazható esszenciális ismeretanyag leírását. A kutatás alapkérdése nem arra vonatkozik, hogy milyen tartalmak tartoznak az etnicitás jelentéstartományába. Azt sokan vizsgálták már, mondta el Fox. Nem az etnicitás tartalma volt a kutatási kérdés, a könyv legnagyobb tanulsága sokkal inkább a kontextus. A gondolatot Feischmidt Margit is kiemelte: ez egy könyv arról, ahogyan az etnicitás kérdése társadalmilag kontextualizálódik, és nem a nemzeti mivolt tartalma vagy fogalmi mélysége a meghatározó; „szociológusként arra kell érzékenynek lennünk, hogy a diskurzusban explicit módon megjelenő, illetve a magától értetődő, a jelölt és a jelöletlen viszonyulásokat tetten érjük”.

A leginkább magyar történészek és akadémikusok által megfogalmazott kritika, amely a város- és etnicitás-történeti rész hiányosságait érinti, a szerzők szerint egyrészt az elsődleges célközönséget, másrészt az elsődleges célt téveszti szem elől. A két nappal korábban, Budapesten lezajló hasonló beszélgetésen is legtöbb kifogás ezt a részt illette. Mind Feischmidt Margit, mind Marius Lazár kifejtette, a naprakész társadalmi és korrajzot ne ettől a kötettől várjuk. Ahogyan Rogers Brubaker is összegezte: analitikai szemszögből a második rész az elsőtől függetlenül változatlan maradna, a fő fejezetek eszközhasználata, amelyeknek keretében a kolozsvári etnicitás tapasztalatának vizsgálatát elgondolták, alkalmazható akár a temesvári, akár a nagyváradi, marosvásárhelyi helyzet esetében is. A nemzeti mivolt kategóriákban működik, mindennapi nyelvhasználatban, lokális nyelvi ideológiákban, és az etnikum mindenféle ezek mentén konstituálódik. A fordítás természetesen kétoldalú: egyfelől bevonja az olvasót, másrészt viszont megnehezíti számára, hogy saját nemzetiségi mivoltától elszakadva a helyzet mű-

ködési elveire reflektálhasson. A budapesti beszélgetésen⁴ Bárdi Nándor észrevételei, illetve Lőrincz József recenziója⁵ is a kolozsvári magyarság etnikum tapasztalati elemzéseként fogták fel a könyvet – mondta el Brubaker, holott nem feltétlen ennek a tapasztalatnak a leírásaként értelmezendő. A kutatómunka céljának félreértelmezési lehetőségei a fordításban intenzívebben vannak jelen, ezúttal inkább a magyar fordításban. Fox szerint aszimmetria jellemzi a fordítások fogadtatását, amely az etnicitás kérdésének aszimmetriájával is arányos, magyarán a kisebbségi nemzet fokozottan érzékenyebb reakciót mutat. Érdekesnek találta azt is, hogy a kolozsvári beszélgetésen a román szemszögre vonatkozó kérdésekre is számított, ehhez képest erről az oldalról egyetlenegy sem érkezett, magyar vonatkozású ellenben jószérével.

A közel két órás beszélgetés sok érdekes szempontot felvetett, mint láthattuk. Tartalmasságát a közönség aktív hozzájárulása nagyban meghatározta, a sok észrevételre a szerzők nyitottsággal reagáltak. Az elhangzottak további izgalmas kérdéseket is felvetnek: Milyen lehetséges utórezgéseik vannak adott tudományos publikációknak az általuk vizsgált közösségre nézve? Elvárható-e a kolozsvári etnikumoktól, hogy ne saját tapasztalatuk összegzőjeként olvassák a könyvet? Védhető-e a szerzői attitűd, amely kontextusfüggetlen jellemzők mentén kíván körvonalazni egy alapvetően speciális keretek között létrejövő kérdést? A kötet és a fordítások társadalmi és akadémiai értéke kétségtelen, a hasonló beszélgetések minden szempontból érdekes és tanulságos felvetésekkel gazdagíthatják és hozhatják olvasóközönségbe az akadémiai kutatási projekteket.

4 Itt a 2012. március 22-i budapesti könyvbemutatóra utalok, amely a Magyar Történelmi Társulat, a L'Harmattan Kiadó és a Nyitott Műhely szervezésében jött létre a magyar fordítás megjelenése alkalmából.

5 Lőrincz D. József: i. m.